

melyet mint a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat” az évi közgyűlésre küldött képviselő az unitáriusok E.K. Tanácsához f. évi július 31-én beadott. In. *KerMagv* 1881. 16. k. 243–257.

¹³ 1848–49. *Történelmi Lapok*. 1896. szeptember 1. 17. sz.

¹⁴ 1895. október 6-án Kossuth Ferenc a következőket írta Kovács Jánosnak:

„Tekintettel azon buzgalomra, melyet Ön úgy Amerikában, mint itthon dicsőült Kossuth Lajos Amerikában tartott beszédei és felolvasásai körül már eddig is kifejtett (...)ezennel felkérjük, illetve megbízuk, hogy az említett beszédeket és felolvasásokat, valamint dicsőült nagy hazánkfia működésére vonatkozó összes adatokat összegyűjtse s magyarra fordítsa akként, hogy azon 1897. végéig teljesen rendelkezésünkre álljanak, hogy a folyamatban levő kötetek sorába iktathassuk. (...)” Kovács János a megbízatást elvállalta: „(...) örömmel jelentem ki, hogy Kossuth Lajos dicsőült hazánkfianak az észak-amerikai Egyesült Államokban tartott beszédeit és felolvasásait, valamint ottani működésére vonatkozó összes adatokat, amelyeket én 1882–83-ban amerikai utazásom alatt összegyűjtöttem, s amelyeket az alkalomból ottani ismerőseim által még tetemesen gyarapítani akarok, a jelzett (1897. év végére) időre lefordítani, tisztelt Nagyságotoknak rendelkezésükre bocsátani, s a tiszteletdíj későbbi megállapításába beleégyezni kész vagyok.”

¹⁵ *Unitárius Közlöny* 1894. Április 15. (Rendkívüli szám). 68.

¹⁶ 80/1894. EKT. Nemcsak a magyar unitáriusok emlékeztek kegyelettel a haza atyjára, hanem az angolok is. 1894. április 1-én az angliai Hampstead-i (London) gyülekezet lelkésze dr. Herford Brooke gyászistentiszteletet tartott Kossuth emlékére. Oxfordban az itt tanuló Józsan Miklós akadémista mondott emlékbeszédet Kossuthról.

OLOSZ KATALIN

KANYARÓ FERENC ÉS AZ ERDÉLYI MAGYAR NÉPBALLADAKUTATÁS*

Kanyaró Ferenc (1859–1910) neve nem ismeretlen a magyar kultúrtörténetben. A kolozsvári unitárius főgimnázium egykori tanárát számon tartja nemcsak az egyháztörténeti szakirodalom, de a magyar irodalomtörténet is, mint a régi magyar irodalom kitartó búvárlóját.¹ Különösen Zrínyi-kutatásai jelentősek.² Önálló kötetei mellett számos tanulmánya, cikke, kisebb közleménye jelent meg a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveinek, s századunk első évtizedének legrangosabb szakfolyóirataiban – az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, *Századokban*, *Egyetemes Philológiai Közlönyben*, *Magyar Könyvszemlében*, *Erdélyi Múzeumban*.³ Adatfeltáró irodalomtörténeti kutatásaival párhuzamosan számottevőt alkotott mint egyháztörténész is, aki hitfelekezetének magyarországi története, s egy Dávid Ferenc-tanulmány mellett nagy vihart kavaráó egyháztörténeti vitairatot írt a Kálvin-ortodoxia ellen, az unitarizmus védelmében.⁴

* Megjelent a Kriza János Néprajzi Társaság 9. Évkönyvében Kolozsvárott 2001-ben.

Kanyaró Ferenc nem teljesen ismeretlen a néprajzi szakirodalomban sem. Aki aprólékosabban számba veszi az erdélyi népköltészeti kutatások történetének múlt század végi és 20. század eleji mozzanatait, óhatatlanul belebotlik Kanyaró Ferenc nevébe, már csak azért is, mert nem vidéki periodikák rég elfelejtett lapjain közölt népballadákat, virágénekeket és néhány más folklórszöveget, hanem a Magyar Néprajzi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, illetve a budapesti Philológiai Társaság rangos folyóiratában.⁵

A romániai magyar népballadagyűjtés történetét Szabó T. Attila úgy ítéli meg, hogy a dallamgyűjtés úttörőivel, Seprődi Jánossal, Bartók Bélával és Kodály Zoltánnal nagyjából egy időben jelentkező Kanyaró balladaközlései kissé korszerűtlenek, mert a régi-gyűjtőgyakorlatot követve „a pusztaszövegközlés útját járta abban a három gyűjteményében, amelyek közül kettőnek 1906-ban és 1909-ben az Erdélyi Múzeum, a harmadiknak 1906-ban az Ethnographia adott helyet. A tőle napvilágra hozott anyagból csak a *Csáki bíróné leánya* két változata, valamint egy, a Barcsai-típusba tartozó szabédi ballada (*Bethlen Anna*) tartozik a klasszikus balladák közé, a többi az újabb stílusú, de régebbi elemeket is magukba olvasztott balladáink számát gyarapítja. Köztük Szabó Vilmos és Szűcs Máris balladájának négy-nyég, Váradi Jóska, Szeredai fogházban három-három, Balog Józsi, Györbér Áron, Berek Náni (*A gyermekgyilkos anya*) és Tollas Erzsike két-két, Csók Anikó (*A gyalázat elől a halálba menekülő leány*) és Dancsuj Dávid egy-egy szövegváltozatban kerül elének”.⁶

Szabó T. Attila soraiból – a dallam nélküli szövegközlés miatti elmarasztalás mellett – az is kiolvasható, hogy Kanyaró publikációit azért sem tartja túl jelentősnek, mert alig akad bennük klasszikus ballada. Nem a gáncoskodás mondatja velem, hanem a tények igazsága, hogy Szabó T. Attila tévesen sorolta a *Bethlen Anna* Kanyaró-féle balladáját a Barcsai-típusba, s ennek következtében arra sem figyelt fel, hogy ennek az igen ritka, addig csak Udvarhelyszékből ismert balladának Kanyaró újabb változatát hozta napvilágra, bővítve egyúttal földrajzi elterjedtségének körét is. Úgy-szintén indokolatlanul sorolta a *Csáki bíróné lányát* és a *Tollas Erzsike balladáját* külön-külön kategóriába, hiszen mindkettő a *Halálra táncoltatott leány* balladatípus változata. Nem értékelte Szabó T. Attila Kanyarónak azt a – korábban újításnak számító – törekvését sem, hogy egy balladának több, más-más helységről, más-más székely vidékről származó változatát közli egyszerre, vagyis hogy Kanyaró meghaladta azt a századvégi, általánosnak mondható szemléletet és gyakorlatot, hogy ha egy ballada szövege nem hozott jelentős eltéréseket az addig publikált szövegváltozatokhoz viszonyítva, fölöslegesnek találták közlését, még akkor is, ha egészen más földrajzi-etnográfiai környezetből került elő az újabb szöveg.

Mindezeknek figyelmen kívül hagyása következtében aztán nyilvánvaló, hogy Szabó T. Attila nem tulajdonít különösebb jelentőséget a Kanyaró-publikációknak annál is inkább, mert számokban kifejezve is szerénynek mondható ez a gyűjtemény: Szabó T. Attila felsorolása szerint Kanyaró Fe-

renc e három közleményében mindössze 12 balladatípus 27 változatát tette közzé.⁷

Ismerve Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének Kanyaró Ferencről írott cikkét, magam is megütköztem e csekély mennyiség láttán. Az 1897-ben megjelent ötödik kötetben ugyanis egyebek mellett ezt olvashatjuk munkásságáról: „1892-ben egy székelyföldi útja után rendszere- sen kezdte gyűjteni tanítványai segítségével népies költészetünk múlt és jelen századi termékeit, mely gyűjteményt, néhány érdekes kuruc költeményen kí- vül, mintegy 100 tréfás dal és gúnyének e század elejéről és 200-nál több népballada tesz nagybecsűvé.”⁸ 1897-ben tehát Kanyarónak más műfajok mellett 200-nál több népballadából álló gyűjteménye volt – ha igaznak fo- gadjuk el Szinnyei állítását. Márpedig nincs okunk kételkedni Szinnyei hi- telességében. Nemcsak azért, mert pontos és megbízható filológusként tartja számon a magyar művelődéstörténet, hanem azért is, mert információi köz- vetlenül Kanyarótól származhattak, hiszen a kolozsvári tanár a nyolcvanas évek közepétől bekapcsolódott Szinnyei nagy művének adatgyűjtő és feldol- gozó munkájába (az erdélyi unitárius szerzők legtöbbszöréről ő készítette a szó- cikket, vagy szolgáltatta az adatokat), s ennek kapcsán elég sűrűn levelezett vele. A Kanyaró–Szinnyei levelezés több mint ötven darabjában⁹ nincs ugyan nyoma annak, hogy Kanyaró maga szállította volna az adatokat a róla szóló szócikkhez, de minden bizonnyal ő is kitöltötte azt a típus-kérdőívet, melyet az erdélyi kortárs literátorok egy részéhez Szinnyei éppen az ő segít- ségével juttatott el.

Felmerülhet tehát jogosan a kérdés: hová lett, mi történt Kanyaró Ferenc nagyszabású gyűjteményével? És az is kérdésként ágaskodik elénk, hogy a századunk első évtizedében közzétett két tucatnyi balladaszöveg Kanyaró nagy gyűjteményének a töredéke-e, vagy újabb gyűjtés eredménye?

Ezeknek a kérdéseknek a nyugtalanító jelenléte késztetett arra, hogy nyomába eredjek a kilencven éve elhunyt Kanyaró Ferenc szellemi hagyaté- kának. Mindenekelőtt levelezésének különböző kéziratárakban fennmaradt töredékeit vizsgáltam meg. Így bukkantam olyan adatokra, melyek egyrészt hitelesítik Szinnyei előbb idézett állítását – legalábbis mennyiségi vonatko- zásban –, másrészt nyomra vezettek a gyűjtemény sorsát illetően. 1893 júni- usában például Szilády Áronnak arról ír Kanyaró, hogy „Mintegy 300 drbra menő ének- és népdalgyűjteményemből e nemben csakhamar újabb közlést is bocsáthatok a szerkesztő úr rendelkezésére”.¹⁰ Ugyanazon év októberében pedig arról tesz említést Kanyaró, hogy „nyári barangolásából” – feltehetően folklórgyűjtő útjáról – szeptember utolsó napján tért haza.¹¹ E közvetett in- formációkat szolgáltató levelek mellett találtam egy olyant is a Magyar Tu- dományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában, mely konkrétan a balla- daggyűjteményre vonatkozik, lévén, hogy kíséző levele volt annak a 275 da- rab epikai művet tartalmazó küldeménynek, melyet Kanyaró Ferenc 1896. május 18-án postázott a Kisfaludy Társaságnak. A levélnek borítékja nincs, így a *Mélyen tisztelt uram* megszólításról nem tudjuk, kihez szólt. A kéz-

irattári katalógusban úgy szerepel, mint Kanyaró Ferenc levele Vikár Bélához.¹² Érdemes a rövid levelet teljes terjedelmében idéznünk: „Tanítványaimmal, a kolozsvári unit. főiskola növendékeivel gyűjtöttem ezt a 275 db. epikai művet – indítja a levelet Kanyaró –, mikből szeretnék egynéhányat a millennium alkalmával a Kisf. T.¹³ előtt bemutatni. Különösen felhívom Mgd. figyelmét az ó-székely balladákon kívül a 22. számúra, mely 2-tős ballada. A 85. sz. egy balladacyclus, a 14. sz. egy összefont 2-tős románc Aranyra emlékeztető modorban.

Kiválóan szépek az 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15. sz. ó-székely balladák. A 30. sz. változat, melyet egy 12 éves gyermektől írtam le, ki a mezőn lóörzés közben tanulta. A 35. sz. három képben stb. A változatok közt érdekes az eddig ismert legrégebb néprománc, a 31. sz. Tovább a 37, 50, 57 és 191. számú, melyek több mással együtt mind kiválnak a magok nemökben.

Csütörtökön »Kálnoki Zsófiká«-nak és »Molnár Anná«-nak megszerzett dallamát is beküldöm. Akkor majd többet írok e gyűjteményről, mely elég fényesen tanúsítja, hogy népköltészetünk teljes epikai erejével lép át az új ezer évbe. Nincs lankadás, nagy visszaesés e téren sem. Üdvözli tisztelő híve, Kanyaró Ferenc. Kol. 1896. 18/V.”

E levél legfontosabb információja számunkra az, hogy Kanyaró Ferenc 1896 májusában egy 275 darabból álló népballada- és néprománc-gyűjteményt küldött el Budapestre, a Kisfaludy Társasághoz. Feltehetően arra számított, hogy gyűjteménye nyomdafestéket lát a Kisfaludy Társaság által kiadott Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában. Kanyaró Ferenc és diákjainak gyűjteménye tehát Kolozsvárról Budapestre került, de hogy mi lett a további sorsa, ismét kérdőjeleket állít eléink. Egy dolog biztos csupán: a Kisfaludy Társaság sem a millennium évében, sem azután nem jelentette meg a gyűjteményt, jóllehet szándékában volt foglalkozni vele. Legalábbis erre enged következtetni a Társaság 1896. június 17-i ülésének jegyzőkönyvi kivonata, mely szerint a kiadásra ajánlott Kanyaró-gyűjtemény fölött mindaddig nem határoznak, míg Sebestyén Gyula korábbi, a Kisfaludy Társaság támogatásával létrehozott dunántúli gyűjtését nem segítik napvilágra.¹⁴ Mi lett a sorsa a kéziratnak? Elkallódott? Vagy lappang valahol a Kisfaludy Társaság kéziratok hagyatékában? Esetleg visszakérte Kanyaró a kéziratot és Kolozsváron vagy Kanyaró szülővárosában, Tordán veszett nyoma?

Ez utóbbi lehetőségre annál is inkább gondolhatunk, mert a Kanyaró-levelezésben van nyoma annak, hogy a kolozsvári tanár, látván, hogy gyűjteménye nem jelenik meg, lépéseket tett annak visszaszerzése érdekében. 1899. május 18-án id. Szinnyei József közbenjárását kéri, hogy elfekvő kéziratát visszakaphassa. „Mai nap múlt három esztendeje annak – olvashatjuk Kanyaró levelében – hogy én Beöthy Zsolt úrnak, a Kisfaludyak főtitkárának egy 2 kg 300 gr. súlyú, állítólag 100 frt, – kr. értékű népballadákat tartalmazó csomagot küldtem, melyeket B. úr némi nehézségek után elfogadott. – Én e küldemény sorsáról azóta mit sem hallottam. Mivel nem én írtam a balladákat, nagyon szeretném visszakapni őket, mielőtt egy évvel

idősebb lennék. A nyarat a Székelyföldön töltvén, talán kiegészíthetném e gyűjteményt. Kérem az ünnepek alkalmával közbenjárni s kezemhez juttatni e reám nézve igen becses gyűjteményt. Maradok tisztelő híve: Kanyaró Ferenc.” A levél versóján Kanyaró még kiegészíti mondandóját annyival, hogy „Ma írok ugyane tárgyban B. úrnak, de megvallva az igazat, kevés sikert remélek az én levelemtől. Azért kell a Kedves Urambátyám szívességéhez folyamodnom, ki ezt familiariter elvégezheti.”¹⁵

Ez a levél több fontos információhoz juttat: mindenekelőtt tisztázza, hogy Kanyaró Ferenc Beöthy Zsoltnak küldte el 1896-ban a balladagyűjteményt, következésképpen akkori – már idézett – levelének ismeretlen címzettje nem Vikár Béla volt, ahogy a kéziratári katalógusban szerepel, hanem Beöthy Zsolt. Arról is meggyőzően tanúskodik, hogy Kanyaró az 1896. május 18-án postázott balladagyűjteményét szeretné visszakapni, hiszen az 1899. május 18-i levelét azzal kezdi, hogy „mai nap múlt három esztendeje”, hogy a Kisfaludy Társaság főtitkárának elküldte balladakollekcióját. Végül ez a levél arról is tudósít, hogy 1899 májusában a gyűjtemény még Beöthynél volt Budapesten.

Volt-e foganatja Kanyaró közbenjárásáért folyamodó levelének, vagy sem – nem derül ki levelezéséből. Több szó ugyanis nem esik – a századforduló után egyre ritkuló levelezésben – a balladagyűjteményről. Ezt úgy is értelmezhetnők, hogy a kéziratköteg visszakerült jogos tulajdonosához, ezért nem ír Kanyaró újabb sürgető sorokat budapesti ismerőseinek. De értelmezhetjük úgy is – bár erre bizonyítékunk nincs –, hogy esetleg ígéretet kapott gyűjteménye mielőbbi megjelenítésére, ezért hagyott fel a kézirat visszaszerzésének gondolatával.

Rövidesen aztán mindenféle értelmezés, feltételezés, spekulatív következtetés fölöslegessé vált: a Magyar Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában megtaláltam Kanyaró Ferenc kéziratot gyűjteményét, mely *Székely népballadák és románcok* címen, a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjtésé-ként, Sebestyén Gyula hagyatékából került az Adattár állományába.¹⁶ A 275 balladát (balladás dalt, románcot) tartalmazó, 348 lap terjedelmű hatalmas gyűjtemény kevés kivételtől eltekintve Kanyaró Ferenc kézírása, aki szemmel láthatóan kiadásra készítette elő balladakollekcióját. Erre vall a fejezetekre tagolás, a balladák utáni jegyzetapparátus, melyben nemcsak az addig közölt szövegváltozatokra találunk utalást, de esetenként a ballada éneklőjéről, gyűjtőjéről vagy a gyűjtési körülményekről is tájékoztat a tudós kolozsvári tanár, illetve azokról a 19. századi erdélyi kéziratot énekeskönyvekről, melyekből átemelt szövegeket a maga gyűjteményébe. A kézirat datálatlan, nincs előszava vagy bevezető tanulmánya, s mint láttuk, a levél, melynek kíséretében Kanyaró postázta küldeményét, elsodródott a törzsanyagtól, s ma egy másik könyvtár kéziratárában lelhető fel. Ezért jelöli a gyűjtés idejét 1900 körülnek a kéziratár katalógusa.¹⁷

A gyűjtemény ismeretében azonosítani tudjuk azokat a balladákat, amelyekre Kanyaró Ferenc sorszámokkal hivatkozott a Beöthynek írt levelében, s amelyeket szemmel láthatóan a legérdekesebbeknek, a legfigyelemremél-

többaknak tartott. Az első tíz darabbal méltán büszkélkedhetett a kolozsvári tanár, hiszen a gyűjtemény élén az általa felfedezett *Kálnoki Zsófia* (Összetört derekú feleség) máig is invariáns balladája áll, ezt követi *Molnár Anna*, *Kis Gergelyné*, *A sárighasú kígyó*, *A tolvaj felesége* balladája, *Kőműves Kelemenné* és *Kádár Kata* két-két változata, s egy régies rabének. A 15. szám alatt *Homlódi Zsuzsánna* – a szegyenbe esett leány – balladája található, melyet további tíz változata követ e balladatípusnak, köztük a kettős balladaként emlegetett 22. számúval, mely a típus újabbkori megfogalmazását és a régiesebb változatát ötvözi. A kiemelt balladák között találjuk továbbá a *Három árva* árkosai változatát (30. sz.), a gyalázat elől a halálba menekülő leány, *Csók Anikó* balladáját (35. sz.), *A pávás leányt* (31. sz.), a megszólaló halott balladájának egy bölöni változatát (37. sz.), a halálra táncoltatott leány balladáját (50.) és a Vargyas Lajos által *Verekedés fog lenni* típuscímmel számontartott balladát több változatban is (57–65. sz.)¹⁸, valamint a balladaciklusként emlegetett helyi siratóéneket (85. sz.).

A kézirat örzi egy idegen kéz szerkesztői bejegyzéseit is, melyek egyértelműen arra utalnak, hogy a Kisfaludy Társaságnak szándékában volt kiadni a gyűjteményt. Másmilyen magyarázata aligha lehet a nyomdai betűtípusok megválasztására vonatkozó utasításoknak. A bejegyzések azonban egyébről is árulkodnak: a kötet szerkesztője nem tartotta érdemesnek közölni az olyan balladákat, melyeknek közeli változatát vagy egyező szövegét már publikálták korábban. Molnár Anna balladájának szabédi változatához az előzéklapra így kerül a kategorikus elutasítás: „Fölösleges közölni; nincs benne semmi, ami az eddigi változatokban meg nem volna”. *A sárighasú kígyót* „szintén ismeretes” megjegyzéssel intézi el. A feltehetően kizárólag irodalmi-esztétikai szempontokat érvényesítő szerkesztő nem nézte jó szemmel a töredékes vagy annak vélt balladaszövegeket sem. *A gazdag asszony anyja* típust képviselő *Kis Gergelyné* etédi balladájához a zord szerkesztői ceruza oda-jegyzi, hogy „Bodrogi Ferencnének megcsonkult változata.” *A zsvány felesége* típusnak egy Alsórákosról előkerült szövegéhez pedig azt, hogy „Ez is töredékes, csonka változat”.

A klasszikus balladák esetében a kötet szerkesztőjének volt mihez hasonlítani a Kanyaró-féle szövegeket. Az új stílusú balladák, s különösen a helyi baleset- és bűntényballadák esetében azonban nem voltak ilyen fogódzói. Valószínű, tanácstalanul állt ezekkel szemben, meg is rémülhetett a – sokszor csekély elérést mutató – változások sokaságától, mely a Kanyaró-gyűjteményből eléje tárult. Elképzelhető, hogy a klasszikus balladák viszonylag szűk köre, az új stílusú és helyi balladák nagy száma, kevésbé csiszolt formája, a ballada fogalmának igen laza és tág értelmezése folytán szinte parttalanná duzzadt gyűjtemény láttán a szerkesztő nem javasolta kiadásra Kanyaró munkáját, s ennek következtében a Kisfaludy Társaság elállt eredeti szándékától. Nem tudhatjuk, hogy ezek voltak-e a kiadás elnapolásának igazi okai, vagy a *Dunántúli gyűjtés* közzétételének évtizedes eltolódása miatt nem került sor soha Kanyaró gyűjteményének kiadására.

Mai szemmel nézve, s főképpen folklorisztikai szempontok elsődleges érvényesítése mellett nyilván másként ítéljük meg Kanyaró Ferencnek és diákjainak száz esztendővel ezelőtti teljesítményét. Azt méltányoljuk, hogy addigi ismeretlen s azóta is invariáns népballadát mentettek meg a feledéstől (Kálnoki Zsófia szabédi balladája), hogy tágitották a klasszikus balladák földrajzi elterjedtségének köréről való addigi ismereteket, hiszen – például – felfedezték a balladaismerő Alsórákost, ahol *A sárighasú kígyó*, *A nagy hegyi tolvaj* és *Kőműves Kelemenné* balladájának egy-egy változatát írták le, nyomára bukkantak *Kádár Kata* balladájának nemcsak az udvarhelyszéki Etéden, de az aranyosszéki Kercseden is; a *Székenbe esett leány* balladatípusának pedig éppen tizenkét változatával rukkolt ki Kanyaró Ferenc és csapata, beszédesen bizonyítva, hogy minden egyes balladaváltozat, még ha némelyiket szövegromlások rútitják is, még ha töredékes is, még ha csekély eltérést mutat is más vidékek vagy éppen a szomszédos régió változataihoz viszonyítva – érték, ami mellett nem szabad elmenni közömbösen, s főleg pedig nem szabad veszendőbe hagyni. A Kanyaró-féle gyűjtemény egyik erősségét éppen a szövegváltozások sokaságában látom, abban a törekvésében a diákgyűjtőket irányító tanárnak, hogy minél több gyűjtőpontról tudja felmutatni ne csak a klasszikus balladákat, hanem az új stílusú baleset- és bűntényballadákat is. Hallatlanul izgalmas dolgok derülhetnek ki ilyen módon a népballada életéről, alakulásáról, terjedéséről, hiszen ritkán adatik meg a folkloristának, hogy ugyanannak a balladának öt-tíz különböző faluból, nagyjában azonos időben gyűjtött változatát vethesse össze. Az sem mindennapi lehetősége a balladavizsgálatnak, hogy egy pár évvel korábbi bűntényről született népköltői vers terjedését, balladává formálódását in vivo nyomon követhesse (*A meggyilkolt csendőr*, *Bajka Sándor balladája*). Kanyaró Ferenc körültekintő gyűjtőmódszerét dicséri az a tény is, hogy nem ebrudalja ki kollekciónak a betyárballadákat, melyekre – a jelek arra mutatnak – a korábbi székelyföldi gyűjtők nem figyeltek olyan megfontolással, hogy azok tipikusan az Alföld szülöttei, a Székelyföldön jövevények. Egyébként is jellemző Kanyaró gyűjtői magatartására, hogy nagyon tágran értelmezi a ballada, pontosabban a népi epikus ének fogalmát, aminek aztán az lett az eredménye, hogy az epikus elemeket tartalmazó katonadalok, rabénekek egy részét is besorolja gyűjteményébe, vagy a forradalom és szabadságharc költészetének epiko-lírai (de inkább lírai) darabjait, illetve a halotti búcsúztatók némelyikét. S ha már itt tartunk, meg kell említenem azt is, hogy *Kétes népballadák* és *Kezdetleges néprománcok és balladák* fejezetcím alatt felvett gyűjteményébe olyan epikus szövegeket is, melyek nyilvánvalóan nem népi eredetűek, szemléletük teljesen idegen a paraszti világtól. Jelenlétük – úgy gondolom – mégsem fölösleges a hatalmas gyűjteményben, hiszen ezek a szövegek beszédes dokumentumai a századvégi paraszti polgárosodásának, az ízlésváltás nem mindig sikeres folyamatának.

Érdemes pillanatra megállunk a Kanyaró-gyűjtemény balladaföldrajzi vonatkozásainál. Tekintettel arra, hogy a kolozsvári unitárius kollégium tanára és

diákjai gyűjtötték össze a 275 balladának nevezett epikus vagy epiko-lírai szöveget, természetesen eltolódnak az arányok az unitárius hitfelekezetek szálláshelyei felé, s azon belül is a Kolozsvárhoz legközelebb eső aranyosszéki és marosszéki falvak irányában. Gyéribb a gyűjtőpontok Székelykeresztúr környékén – hiszen ennek a városnak is volt unitárius kollégiuma, vidékének ifjúsága nyilvánvalóan nem Kolozsvárra ment iskolába, hanem a közeli városba. Ennek következtében aztán Udvarhelyszéknek a Keresztúrtól távolabb eső peremterületei (Etéd, Korond, Homoród menti falvak) szerepelnek elsősorban a gyűjtőpontok között. Háromszékről többnyire ugyancsak az unitárius települések képviseltetik magukat, s egyáltalán nem meglepő, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászsószék vagy a katolikus Felső-Háromszék teljesen esetlegesen, véletlenszerűen bukkan fel egy-egy töredékes szöveggel a Kanyaró-gyűjteményben. A gyűjtőpontok gyakoriságát messzemenően meghatározta az is, hogy honnan jöttek azok a diákok, akik bekapcsolódtak tanáruk gyűjtőmunkájába, illetve hogy ezeknek a diákoknak a falujában volt-e nagytudású, jó énekes adatközlő. Mert például a marosszéki Szabéd azzal válhatott a gyűjtemény egyik legnevezetesebb ballada-földrajzi pontjává, hogy az ottani unitárius lelkész fia, a VII. gimnazista Rédiger Ödön felfedezte szülőfaluja jeles balladaénekes asszonyát, a 69 éves özvegy Dimény Mózesné Szabó Annát, akitől klasszikus és új stílusú balladák egész sorát írhatta le és adhatta át tanárának. Nagyjából ugyanez a helyzet Etéddel kapcsolatban is, ahonnan a gyűjtő nevével ugyan nem ismerjük, de a *Szégyenbe esett leány* etédi változatának jegyzetében Kanyaró elmondja, hogy „Egy etédi 14–15 éves kis szolgáló leányka diktálta le egyik tanítványomnak Székelykeresztúron. Atyjától tanulta Kis Gergelyné, Kőmíves Kelemenné, Kádár Kata és több más kitűnő balladával együtt. A lány is szeret énekelni, de atyja híres énekes, és sokkal több dalt tud, mint ő. Mily kitűnő emlékező tehetsége van e székely lánykának, tanúsítja az, hogy egy hosszú halotti búcsúztatót, melyet régebben egy társnéjára alkalmaztak, szóról szóra tollba mondott csaknem egészen hibátlanul. Fennebb tőle közölt balladánk mégis csonkának látszik.”¹⁹ Hosszasabban idéztem Kanyaró Ferenc jegyzetét, már csak azért is, hogy rávilágítsak az igényes filológus pontosságra, információ-gazdagságra törekvő munkamódszerére, s egyúttal jelezzem azt is, hogy részletekbe menő aprólékossággal elkészített kísértő jegyzetei legalább annyira fontosak és jelentősek a folklorisztika számára, mint maguk az összegyűjtött szövegek.

Állításomra nyomban visszakérdezhetnék: valóban fontosak a Kanyaró-gyűjtemény szövegei? Hiszen több mint száz éve kallódnak-hányódnak, s jóllehet Ortutay Gyula és Vargyas Lajos haszonnal forgatta,²⁰ nemcsak a közvélemény, de a szűkebb szaktudomány sem tud a kolozsvári tanár és diákjainak nagyszerű teljesítményéről. A kézirat teljes ismeretlenségben lapangott évtizedeken át a Kisfaludy Társaság iratai között, s hever jelenleg az Ethnológiai Adattár raktárában, bizonyosságul annak, hogy Kanyaró Ferenc sohasem kapta vissza jogos tulajdonát, nem gondoskodhatott gyűjteménye kiadásáról vagy legalább részleges publikálásáról.

Időközben – úgy tűnik – maga Kanyaró is letett a kézirat visszaszerzéséért folytatott hiábavaló küzdelemről, inkább újult erővel folytatta a gyűjtést, megkísérelve helyreállítani vagy újabb darabokkal helyettesíteni az elveszett korábbi gyűjteményt. 1899 májusában jelzi Szinnyeinek, hogy a nyarat székelyföldi gyűjtőúton fogja tölteni, s minden valószínűség szerint a következő esztendő nyári szünidőit is így töltötte el, mert egy 1906. május elsejéről keltezett levelében azt írja, hogy „Népdalokból oly gyűjtésem van, hogy balladáim száma 116”, majd még hozzát teszi, hogy „Balladáim egy részét Gyulaihoz küldöm”.²¹ Egy évvel később, 1907 októberében Szilády Áronnak már arról panaszkodik, hogy „1906 tavaszán Gyulai Pálhoz gyönyörű székely balladák mellett Arany »fülemüléjé«-nek eredetijét mellékeltem, hogy a Nagytiszt. úrnak adja át, ha a »Budapesti Szemlében« nincs hely. Ez is alszik, mert Gyulai úr költözött, s könyvtárát azóta rendezte.”²²

Mit küldött Gyulainak? Mi lett a sorsa Kanyaró e küldeményének? Egyáltalán: mit tartalmazott és milyen sorsra jutott a száztizenhat darabot számláló újabb kollekción, és miként viszonyult egymáshoz Kanyaró Ferenc első és második balladagyűjteménye? Újabb kérdések, melyek némelyikére egyelőre nincs válasz, s meglehet, hogy például a Gyulaihoz eljuttatott balladákkal kapcsolatban soha nem is bukkanunk a rejtély nyomára.

Úgy tűnik, hogy Kanyaró – okulva a Kisfaludy Társasághoz elküldött balladáinak sorsából – újabb gyűjteménye darabjainak megismertetése érdekében maga tett lépéseket: tekintélyes tudományos folyóiratban – a *Budapesti Szemlében* – szerette volna egy részüket publikálni. Mint láttuk, kísérlete megint kudarcba fulladt. Több szerencséje volt az *Ethnographiáival* és az *Erdélyi Múzeummal*: ezekben a folyóiratokban jelent meg az a három, már ismertetett közleménye²³, melyek 29 balladaszöveget hoztak nyilvánosságra Kanyaró Ferenc értékelő-tájékoztató magyarázataival. Tulajdonképpen ennyi vált ismertté, ennyi maradt meg az utókor számára Kanyaró Ferenc balladagyűjtő munkásságának összterméséből: huszonkilenc ballada a csaknem négyszázból!

Az 1896-os gyűjtemény ismeretében az is megállapítható, hogy Kanyaró három, század eleji közleményében túlnyomó többségben újabb gyűjtéseiből publikált részleteket. Nemcsak a *Bethlen Anna*, *Váradai József*, *Balog Józsi* vagy *Dancsuj Dávid* balladája bizonyos erre – a Kisfaludy Társasághoz felküldött nagy gyűjteményben nincsenek meg, de igazolják azok a balladák is, melyeknek változatai mind a régi gyűjteményben, mind pedig a század eleji publikációk valamelyikében meglehetősen. A *Csók Anikó*, *Csáki bíró lánya*, *Szücs Máris*, *Szabó Vilma*, *Győrbíró Áron* változatai megtalálhatók az első gyűjteményben is, de még ha ugyanabból a helységről írták is le a balladákat, több-kevesebb eltérést figyelhetünk meg az öt-tíz év különbséggel rögzített, illetve publikált szövegek között. Legtöbb esetben azonban Kanyaró újabb gyűjtőpontról előkerült balladaszöveget tett közzé három publikációjában, ezzel is bizonyítva részben azt, hogy eredeti gyűjteménye nem került hozzá vissza, másrészt pedig azt, hogy az újabb „kollekción” nem csupán az elveszett régi helyreállítására tett kísérlet.

Ez utóbbi felismerés készítetett arra, hogy próbáljam meg felkutatni Kanyaró Ferenc század eleji gyűjtésének többi darabját is. Hiszen a közzétett 29 balladaszöveg hozzávetőleg csak negyede ennek a gyűjteménynek.

A család és utód nélkül korán elhalt tanár hagyatéka egykori iskolája, a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratárába került, amely ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius állományát képezi. Itt próbáltam meg nyomára bukkanni Kanyaró Ferenc mindezideig lappangó balladagyűjtésének. A keresgélés eleinte egyszerűnek ígérkezett, hiszen az unitárius kéziratok Lakó Elemér által elkészített nyomtatott katalógusának²⁴ névmutatója is van, így gyorsan fel lehet mérni, hogy milyen Kanyaró-kéziratok találhatóak ebben a könyvtárban. A Kanyaró Ferenc neve után feltüntetett utalószámok hosszú sora láttán hamarosan meg kellett győződnöm arról, hogy csaknem olyan feladatra vállalkoztam, mint a szénaboglyában tűt kereső egykori legény. A Kanyaró-hagyatékban egyháztörténeti, irodalomtörténeti dolgozatok mellett nagy mennyiségű jegyzetanyag került a kéziratár állományába, apró papírszeletekre írt hevenyészett feljegyzésektől fogalmazvány-piszkozatokig, papírra vetett gondolatfoszlányoktól nagyobb terjedelmű tanulmányokig sokféle írásmű. A helyzetet tovább bonyolította az a tény, hogy a Lakó-katalógus névmutatója a szerzők mellett felöleli a posessorok, illetve a másolók nevét is, ami Kanyaró esetében azt jelenti, hogy sokszor felbukkan a neve olyan régi énekeskönyvekkel és folklórgyűjtésekkel kapcsolatban is, melyeket tanítványai vittek be neki tanári pályafutása éveiben. Ugyanakkor viszont, ha történetesen a kézirat nem viseli Kanyaró kézjegyét, de nyilvánvalóan diákjai valamelyikétől kapta a folklórszöveget, a névmutatóban nem találunk Kanyaróra való utalást. További nehézséget jelentettek a cím nélküli kéziratkegyek, melyek tartalmára csak nagyon summásan utalnak a katalógusban szereplő, címet helyettesítő tárgymutatószerű megnevezések, mint amilyen például az, hogy *Versek, népdalok* vagy *Népdalok és rokonneműek* stb.

A tekintélyes mennyiségű Kanyaró-hagyatékban népballadára utaló címet csupán két kézirat esetében találtam. Ezek egyike hat klasszikus ballada szövegét tartalmazza Kanyaró Ferenc kéziratával²⁵, a másik pedig néhány klasszikus ballada, valamint *Balog Józsi* és *Várad*i balladájának két, illetve három változata mellett több újkori büntényballadát foglal magában²⁶. Ezek együttesen szám szerint 25 balladaszöveget őriznek, valójában azonban csak huszonkettőt, mert három klasszikus ballada (a *Kálnoki Zsófi*ka, s az etédi *Kőműves Kelemenné* és *Kádár Kata*) mindkettőben megtalálható.

A katalógus áttanulmányozása révén hamarosan meggyőződhettem arról, hogy a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kézírásával nem őriz olyan rendezett balladagyűjteményt, mint amilyent Kanyaró a Kisfaludy Társaságnak küldött be 1896-ban. Az említett két kézirat tartalma pedig arról győzött meg, hogy Kanyaró századeleji balladakollekciójának csak igen kis hányadát tartalmazzák az elsárgult lapok, s annak is egy része azonos a közölt balladákkal. E felismerés nyomán ismételten felvetődött a kérdés: hol van, hol kallódik a

Kanyaró-gyűjtemény? A folklórgyűjtő tanár hagyatékában lappang-e, vagy kötetté szerkesztve valamelyik könyvkiadó kezén sikkadt el még Kanyaró életében?

Hogy e kérdéseknek bár az egyikére válaszolni tudjak, s ezáltal kizárjam a másik lehetőségét, maradéktalanul át kellett fésülnöm a Kanyaró-hagyaték népköltéssel kapcsolatos részét, s ezen túlmenően azokat a névtelen, 19. század végi és 20. század eleji vers- és dalgyűjteményeket, melyek az unitárius állományban találhatók.

A Kanyaró-hagyaték további részében csupán elvétve bukkant fel egy-egy ballada vagy balladatöredék, alig gyarapítva néhány darabbal a század eleji gyűjtemény balladáinak számát.²⁷

Áttörést hozott viszont az a 405 lapra terjedő, több kéztől származó, névtelen colligatum, melyet *Magyar népdalgyűjtemény* címen tart nyilván a katalógus a 20. század első feléből.²⁸ A gyűjtemény irattartóján elmosódott ceruzairás árulkodik arról, hogy ez a csomag is a Kanyaró-hagyatékból került a könyvtár állományába, a katalógus szerkesztője azonban nem vette ezt figyelembe, jóllehet a gyűjteményben is lépten-nyomon Kanyaró kézírására, bejegyzéseire bukkanhat a lapozgató.

A vaskos gyűjtemény nagyon vegyes anyagot tartalmaz: találunk benne műköltői eredetű gúnyverseket, halottbúcsúztatókat, új stílusú népdalokat, népies műdalokat, és mindezek mellett nagy mennyiségű – hetvenet meghaladó – népballadát, pontosabban a népi epikus költészet balladaszerű képződményei közé elegyített balladaszövegeket. A colligatum néhány betyárballada mellett az új stílusú, helyi büntény-, baleset- és siratóballadák (halottbúcsúztatók?) igen gazdag gyűjteménye, melynek ismeretében biztos állíthatjuk, hogy Kanyaró Ferenc századeleji balladagyűjteménye nem kallódott el, csupán ismeretlenül lappangott több mint kilenc évtizeden át a Kanyaró-hagyaték papírrengetegében, szétszórva különböző kéziratkötegekbe. Kanyarónak már nem volt ideje kötetté szerkeszteni újabb gyűjteményét, még csak elrendezni sem, hiszen mikorra sor kerülhetett volna az összegyűjtött anyag átmásolására, elrendezésére, Kanyaró súlyosan megbetegedett, s a kolozsvári elmegyógyintézet ápolóját fiatalon, ötvenegy éves korában érte a halál 1910 márciusában.

A kolozsvári kéziratok ismeretében pontos választ tudunk adni arra a kérdésre is, hogy milyen kapcsolatban van egymással Kanyaró Ferenc 1896-os és századeleji balladagyűjteménye. A klasszikus balladák tekintetében a második gyűjtemény kétségtelenül szegényebb a millenniumi kollekciónál. Tulajdonképpen egyfajta rekonstrukciós szándék érhető tetten, ami azonban csak részben sikerült Kanyarónak. A szabédi Szabó Anna balladait s az etédi kislány szövegeit, valamint egy alsórákosi ballada szövegét tudta ismét gyűjteményébe iktatni. Felvetődik azonban a kérdés: újabb helyszíni gyűjtés eredményei-e ezek a szövegek, vagy a korábbi gyűjtésből maradtak másolatok Kanyarónál? A kérdésfelvetést az indokolja, hogy a *Kádár Kata*, *Kálnoki Zsófia*, *Kőműves Kelemenné*, *Ince Kelemenné* és *Molnár Anna* balladája

ugyanazokból a helységekből származik mindkét gyűjteményben, feltehetően adatközlők is azonosak, a balladaszövegek azonban nem egyeznek teljesen a kolozsvári és a budapesti kéziratban. Apró szövegeltérések mellett hiányzó sorok, eltérő strófatagolás, sortördelés tanúskodnak amellet, hogy nem egymástól másolt szövegpárosokkal van dolgunk. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy Kanyaró vagy egykori tanítványai újból felkeresték az öt-tíz-évvvel korábbi adatközlőket, s újra rögzítették balladatudásuk remek darabjait. Az etédi kislány kétségtelenül, de az 1896-ban 69 évesnek emlegetett szabédi énekes, Szabó Anna is még életben lehetett a 20. század elején, és Kanyaró akár személyesen, akár tanítványai révén újabb változathoz juthatott. Ezt a feltevést támasztja alá az a tény is, hogy csak a későbbi gyűjteményben tűnik fel *Bethlen Anna* balladájának szabédi változata. És ezt a feltevést indokolja a *Molnár Anna* budapesti és kolozsvári kéziratának összehasonlító vizsgálata is. Az 1896-os változat a gyakori sorismétlések folytán hosszabb a Kolozsváron őrzött variánsnál, ez utóbbi megrövidülését könnyen írhatjuk az idős asszony emlékezetgyengülésének számlájára. A strófák szerkezetéből ítélve az is feltételezhető, hogy Szabó Anna esetleg más dallamra énekelte az újabb változatot.

A szabédi balladaváltozatok esetében csak találgathatjuk, hogy miként kerültek be Kanyaró második gyűjteményébe ezek a szövegek. Az etédi *Kádár Katával* és *Kőműves Kelemennével* kapcsolatban viszont bizonyítani tudjuk, hogy Kanyaró megőrizte e balladák eredeti lejegyzését, Budapestre csak az általa készített másolatokat küldte el. Az Ms.U. 2293 jelzet alatt őrzött kolozsvári *Vers, ének- és balladagyűjtemény* Kanyaró egykori tanítványának, Gombos Jánosnak a kézírásában tartalmazza az etédi leánykától Székelykeresztúron lejegyzett balladákat. Ezek az „összövegek” a forrásai mind a budapesti, mind a kolozsvári szövegváltozatoknak.²⁹ A közös forrás dacára mégsem egyeznek teljes mértékben a két gyűjtemény szövegei. A magyarázat egyszerű: Gombos János lejegyzése elég kusza, feltehetően daltam nélküli szöveget írt le, a balladák strófabeosztása bizonytalan, ritmushibák is előfordulnak a szövegekben. Kanyaró az 1896-os másolatában a sorok tördelésén túl alig igazított, alig javított a szövegeken, a századeleji újabb másolat készítésekor viszont vagy nem emlékezett arra, hogy miként írta le egy évtizeddel korábban ezeket a balladákat, vagy pedig szándékosan és tudatosan kijavította a nyilvánvaló ritmus- és szövegrontást. Ugyanakkor viszont megőrizte az etédi ö-zés jelenségét ez utóbbi változatokban, míg a Kisfaludy Társasághoz küldött szövegben csak lapalji jegyzetben jelzi egyetlen sorral kapcsolatban, hogy ö-ző alakban mondják. Az etédi balladák esetében tehát a szövegeltérések bizonyíthatóan Kanyaró számlájára írhatók. Ez a bizonyosság egyúttal arra is figyelmeztet, hogy Kanyaró hasonló eljárása lehet a magyarázata az azonos gyűjtőpontról mindkét gyűjteményben megtalálható balladák kisebb-nagyobb szövegeltéréseinek.

Kanyaró Ferenc a század elején kétségtelenül újabb szövegeket is gyűjtött (bizonyosság rá *Bethlen Anna*, *Balog Józsi*, *Váradi*, *Dancsuj Dávid* balladája),

de szép számmal találhatók közös szövegek is az évtizednyi különbséggel összeállított két gyűjteményben. A helyi büntény- és balesetballadák, a betyárballadák esetében gyakori az azonos gyűjtőpontról származó egyező szöveg a két kollekciónban, az eltérések pedig a klasszikus és az újkori balladák közötti súlyeltolódás tekintetében a legnyilvánvalóbbak: a klasszikus balladák javára a milleniumi gyűjteményben, s a büntény-, baleset-és sira-tóballadák irányában a későbbiben.

Végezetül megkockáztatjuk a feltételezést, hogy a hat klasszikus balladából álló – a kolozsvári kéziratárban külön jelzet alatt őrzött Kanyaró-kézirat³⁰ – talán azokat a „*gyönyörű székely balladákat*” tartalmazza, melyeket Kanyaró Gyulai Pálnak küldött el. Feltételezzük, hogy – tanulva a korábbi gyűjtemény sorsából – ezekről a balladáról vagy másolatot készített Kanyaró a maga számára, vagy pedig visszakapta kéziratát Gyulaitól, s így maradtak meg hagyatékában az Unitárius Kollégium kéziratai között. Másképpen nem találunk magyarázatot arra, hogy miért nem közölte Kanyaró – az egy *Bethlen Annát* kivéve – a gyűjtemény legszebb, legértékesebb darabjait: a *Kádár Katát*, *Kálnoki Zsófikát*, *Kőműves Kelemennét*, *Ince Kelemennét* és *Molnár Annát*.

Ahhoz azonban, hogy a feltételezésből bizonyosság legyen, további kutatásokra van szükség, melyek lehet hogy alátámasztják, de az is lehet, hogy megcáfolják gyanításaimat.

Jegyzetek

¹ Lásd Szinnyei J. 1897, 939-942; Benedek M. 1927, 574, Benedek M. 1963, 580, Péter Lásd 1994, 957.

² *Zrínyi ismeretlen munkája* (A siralmas panasz kiadása) Budapest, 1890, *A Zrínyiász kelte és költője*. Budapest, 1894.

³ Műveinek, publikációinak jegyzékét Lásd Szinnyei J. 1897, 940–942, Gulyás P. 1995, 176, Pálfi M. 1910, 29-31.

⁴ Lásd *Unitáriusok Magyarországon*. Kolozsvár 1891.; *Dávid Ferenc*. Kolozsvár 1906., *Unitárius történetírás és Kálvin-ortodoxia (Servét és Kálvin)*. Kolozsvár 1895.

⁵ Lásd Kanyaró F. 1895, 1902, 1903, 1906a, 1906b, 1909.

⁶ Szabó T. A. 1970, 22.

⁷ Valójában 29 balladaszöveget, mert Szabó T. Attila a Szűcs Máris balladájának eggyel kevesebb változatát számolta, s nem említette az *Ének Muri halálára* című, Medeséren gyűjtött helyi büntényballadát. Lásd Kanyaró F. 1909, 338–339.

⁸ Szinnyei J. 1897, 942.

⁹ Kanyaró Ferenc levelei id. Szinnyei Józsefhez (1885. okt. 12 – 1899. jún. 16. között). Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, jelzete Ms 779/183–239.

¹⁰ Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak. Keltezése: Kolozsvár, 1893. VI. 16. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: Ms 4435/249.

¹¹ Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak 1893. október 3-án. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: Ms 4435/250.

¹² Jelzete: Ms 5088/6.

¹³ Kisfaludy Társaság - *a szerk. megj.*

¹⁴ *Kivonat a Kisfaludy Társaság 1896-97. évi jegyzőkönyveiből*. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. XXXI. kötet. 1896–97. 62–63. lap.

¹⁵ Kanyaró Ferenc levele id. Szinnyei Józsefhez. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete: Ms 779/234.

¹⁶ Jelzete: EA. 2276.

¹⁷ A kísérő levélben ígért részletesebb ismertető, valamint a két ballada - a *Kálnoki Zsófia* és a *Molnár Anna* - dallama nem került elő.

¹⁸ Vargyas. Lásd 1976. II. 773-775.

¹⁹ Kanyaró Ferenc: *Székely népballadák és románcok*. 49. lap.

²⁰ Ortutay Gyula egy összesítő balladakiadvány számára vette át belőle a *Kálnoki Zsófia* szövegét, Vargyas Lajos pedig reprezentáns balladamonográfiájában hasznosította a Kanyarógyűjtemény klasszikus balladáinak fejezetét – anélkül azonban, hogy hivatkozott volna külön a kézíratra.

²¹ Kanyaró Ferenc levele ismeretlenhez az Akadémiára. MTA Könyvtára, Kézirattár. Jelzete MS 10017/1. (Régi jelzete: RUI. 4. 307.)

²² Kanyaró Ferenc levele Szilády Áronnak. Keltezése: Torda, 1907. X/8. MTA Könyvtára, Kézirattár, Jelzete: Ms 4435/253.

²³ Kanyaró Ferenc 1906 a, b; 1909. Kanyaró Ferenc 1906 a, b; 1909.

²⁴ Lakó Elemér 1997.

²⁵ Kanyaró Ferenc: [*Magyar népballadagyűjtemény*] 26 f., 215×170 mm., bekötetlen ívek. Jelzete: Ms. U. 2123/D. A kézirat a *Kádár Kata* etédi, *Kálnoki Zsófia* szabédi, *Kőmives Kelemenné* etédi, *Ince Kelemenné* alsórákosi, *Molnár Anna* szabédi és *Bethlen Anna* szabédi változatát tartalmazza.

²⁶ [*Vers-, ének- és balladagyűjtemény*]. Kanyaró Ferenc hagyatékából. XIX. sz. vége – XX. sz. eleje. 133 f. Különböző kézírások. Jelzete: MS U. 2293.

²⁷ Kanyaró Ferenc: [*Népi és műköltői szövegek, töredékek*] 25+40 f. Jelzete: Ms. U. 2200/F. A kézirat Kanyaró Ferenc apró feljegyzései, jegyzetei mellett tartalmazza a Szöcs Máris medeséri szövegét Kanyaró kézírásában, a *Halálra táncoltatott leány* kőröspataki változatát (idegen kéz írása) és a *A zsvány feleség* típus egy prózával elegyített változatát Kolozsvárról (más kéz írása).

²⁸ Jelzete: MS. U. 2105.

²⁹ A kolozsvári véglegesített szöveget lásd az Ms. U. 2123/D jelzetű kéziratban.

³⁰ Kanyaró Ferenc: [*Magyar népballadagyűjtemény*]. Jelzete: MS. U. 2123/D.

SZABADI ISTVÁN

IDŐSB RÉVÉSZ IMRE ÉS KELEMEN ISTVÁN SZABÉDI UNITÁRIUS LELKÉSZ LEVELEZÉSÉBŐL*

Id. Révész Imre lelkipásztor és egyháztörténész (1826–1881) a Debreceni Református Kollégium diákjaként esküdt, praeceptor, contrascriba, senior, könyvtárnok, akadémiai segédtanár felszentelése után balmazújvárosi és

* Megjelent az *Egyház és művelődés*ben. Debrecen, 2000. 484–501 l.